

Київський університет імені Бориса Грінченка

Ключові слова:

помилки батьків під час виховання дитини; соціальна перцепція; безсистемне виховання дитини; помилки стереотипізації, атрибуції та інтерпретації; стилі батьківського виховання

Ольга ПЕТРУНЬКО,

завідувач кафедри психології Київського університету імені Бориса Грінченка,
д-р психол. наук

Одним із провідних завдань практичного психолога системи освіти є підвищення психологічної грамотності батьків. Ефективність психологічного супроводу розвитку дитини безпосередньо залежить від ступеня включення батьків у цей процес. Однак батьки здебільшого упереджено ставляться до бесід на кшталт «Батьківський авторитет» чи «Тонкощі виховання». Тож практичному психологу доцільно скористатися можливостями дистанційного консультування і просвітницької роботи

Батьківське виховання: типові помилки

Помилки дорослих доволі різноманітні і мають різне походження. Щоб привернути до них увагу дорослих і убезпечити дитину від їх згубного впливу, ці помилки та, відповідно, їх наслідки, слід правильно ідентифікувати. Здійснене аналізування дало змогу поділяти ці помилки на **такі групи**:

- інформаційної некомпетентності дорослих — помилки, пов'язані із «незнанням» і некритичним ставленням до інформації;
- соціальної перцепції (сприймання);
- пов'язані зі стилем батьківського виховання;
- безсистемного виховання — організаційні, ситуаційні тощо.

Інформаційна некомпетентність

До першої групи помилок дорослих входять помилки інформаційної некомпетентності, а саме — неналежна **поінформованість батьків щодо психологічних особливостей дитини** і закономірностей її вікового розвитку, навчання і виховання. Це може проявлятися в непоінформованості щодо вікових та індивідуально-психологічних особливостей певної дитини, а відтак — у порівнюванні її з іншими дітьми, неадекватному оцінюванні: як значно кращої («геніальної», «зіркової») або гіршої, менш розвиненої за однолітків. Також це проявляється в надмірному опікуванні та невиправданому обмеженні самостійності дитини («Вона ще маленька») або, навпаки, у завищених вимогах до дитини і покладенні на неї відповідальності, з якою вона не здатна впоратися («Ти вже великий»).

Із непоінформованістю пов'язано нерозуміння батьками **важливих**

вікових інтересів і потреб дитини, відповідно й їхня нездатність задовольнити ці потреби. У разі депривації (незадоволення) вікових інтересів і потреб, виникає стан фрустрації, який негативно впливає на дитину, особливо до 6-7-го року її життя.

Часто дорослі не знають про надзвичайно важливе значення позитивних емоційних контактів для нормального розвитку дитини в перші 2-3 роки її життя. Адже завдяки цим контактам формується базова довіра до світу. Такі батьки переконані, що достатньо, щоб їхній малюк був нагодований, одягнений, мав іграшки. У такому разі базова потреба дитини в позитивних емоціях не задовольняється належно.

Іще одна серйозна помилка непоінформованості — надмірна вседозволеність, за якої дорослі дозволяють дитині робити те, що наражає її на небезпеку. Наприклад, батьки без жодних обмежень дозволяють їй гратися у відеоігри чи дивитися телевізор, купують розрекламовані шкідливі продукти харчування (солодку газовану воду, чіпси тощо).

Більшість батьків, які роблять помилки під час виховання дитини внаслідок інформаційної некомпетентності, ознайомившись із відповідною інформацією, дивуються і бентежаться: вони запевняють, що якби знали про хибність власних поглядів, то діяли б по-іншому.

Соціально-психологічні особливості сприймання

У другу групу об'єднують помилки перцептивного, соціально-психологічного походження. Вони виникають через такі **механізми соціальної перцепції**: стереотипізацію, атрибуцію, ідентифікацію тощо. Ці механізми пов'язані з соціально-психологічними закономірностями сприймання людьми одне одного.

Одна з основних соціально-психологічних закономірностей полягає в тому, що одні особи, а саме ті, що здійснюють акт сприймання (у психології соціальної перцепції їх називають перцепієнтами), несвідомо, інтуїтивно сприймають інших осіб (реципієнтів) з позиції апріорної впевненості у принциповій подібності між:

- перцепієнтом і реципієнтом (подібність їхніх думок, почуттів, психологічних рис, характеру тощо);
- реципієнтом і певним стереотипом, що існує у свідомості перцепієнта.

Таке співвіднесення відбувається завдяки механізмам соціальної перцепції, дія яких забезпечує комунікацію і взаєморозуміння між людьми. Водночас їх дія може призводити до хибних, помилкових висновків щодо іншої людини, відповідного ставлення до неї: неаргументованих прихильності чи ворожості, притягування чи відчуження, симпатії чи антипатії тощо. **Ставлення як ірраціональний компонент взаємодії** між людьми складно

пояснити за допомогою логіки. Однак саме воно визначає характер і якість міжособистісної комунікації перцепієнтів і реципієнтів (батьків і дітей), а також їхню поведінку.

Типовими **помилками, що мають перцептивний характер**, є такі:

- загальні помилки сприймання;
- помилки стереотипізації;
- помилки атрибуції;
- помилки інтерпретації.

Загальні помилки сприймання

Загальні помилки сприймання батьків пов'язані зі **ставленням до дитини, як до «маленького дорослого»**, що включає:

- приписування їй неприродного «стану дорослості»;
- оцінювання її особистих досягнень і поведінки крізь призму власного досвіду.

У такому разі батьки обмежують дитину в її природних дитячих потребах, підмінюють її бажання своїми, докладаючи зусиль для того, щоб вона досягнула того, чого свого часу не досягнули вони самі. Відтак дитина постає перед неприродним для неї вибором: або «втиснутися» в рамки незрозумілих батьківських домагань в обмін на їхні любов і схвалення, або «повстати» проти сімейного диктату. Обидва варіанти свідчать про нездатність батьків займати позицію дитини, що зрештою спричиняє конфліктну ситуацію, взаємні розчарування і обопільну недовіру.

Помилки стереотипізації

Помилки стереотипізації зумовлені сприйманням людиною іншої людини (дорослим — дитини) як певного стереотипу — ідеалу чи анти-ідеалу, — що існує в свідомості перцепієнта, а не такої, якою вона є насправді. У результаті стереотипізації **реципієнтові (дитині) приписують нехарактерні для нього якості чи наміри**, на основі яких будують стратегії взаємодії. Відповідно, ця стратегія може бути помилковою і неефективною. У такому разі батьки і дитина, навіть, якщо вони люблять одне одного і прагнуть порозумітися, не завжди здатні цього досягнути. Тому, якщо дорослі не проявлять належної гнучкості та вчасно не відмовляться від нерезультативної стратегії, то їхнє спілкування з дитиною може перетворитися на суміш любові з нерозумінням, що триватиме роками.

Помилки атрибуції

Помилки каузальної атрибуції — помилки приписування причин — проявляються у схильності батьків до приписування дитині неприродних для неї, не притаманних їй «дорослих» мотивів поведінки. Зокрема це **пояснення дитячої поведінки такими типовими причинами**:

- якими дорослі пояснили б свою поведінку;
- якими зазвичай прийнято пояснювати таку поведінку;

- які батьки «не помічають», не бажають визнавати щодо себе самих.

Наприклад, дитячий непослух такі батьки пояснюють умисним бажанням дитини «дошкулити», «зробити щось на зло» їм; дитяче фантазування називають хитрістю чи брехнею, а дитячу допитливість інтерпретують як нав'язливість тощо. Водночас, керуючись так званою «внутрішньою диспозицією», вони схильні пояснювати поведінку дитини тим, що вона залежить від самої дитини, її вихованості тощо. Свою ж поведінку в подібній ситуації, керуючись «зовнішньою диспозицією», дорослі розглядають, як спричинену зовнішніми обставинами.

Якщо дитина розбила чашку, то батьки вважають її «неуважною», «незграбою». Якщо ж аналогічна ситуація сталася із дорослим, то це пояснять на кшталт: «Його щось відволікло і він розбив чашку випадково».

Такі атрибуції створюють ситуації нерозуміння дитиною того, що відбувається, і як їй варто діяти. Саме вони стають причиною непорозумінь, безпідставних взаємних звинувачень, конфліктів, відчуження, а іноді навіть — розриву взаємин.

Помилки інтерпретації

Помилки інтерпретації є похідними, вторинними, і виникають через те, що батьки не осмислюють критично поведінку дитини, її потреби, інтереси, проблеми. У разі тяжіння до авторитарного стилю виховання вони автоматично інтерпретують дитячі дії, вчинки з позиції власних уявлень про світ людських взаємин, про «належне–неналежне» тощо. У разі тяжіння до непослідовного і безсистемного стилю виховання батьки роблять це зопалу, у кожній ситуації по-різному, що спричиняє розлад у взаєминах із дитиною, в її свідомості.

Інтерпретаційна спроможність батьків залежить від таких чинників:

- освіченості;
- поінформованості;
- здатності до рефлексування;
- відповідального ставлення до інформації;
- уваги до власної дитини;
- відповідальності за виховання дитини.

Стиль батьківського виховання

Третя група — помилки, пов'язані зі стилем батьківського виховання. Стиль батьківського виховання є важливим чинником, що суттєво впливає на розвиток дитини, її психологічний комфорт, а також якість життя сім'ї в цілому.

Основними показниками, за якими визначають стиль батьківського виховання, є такі:

- ставлення до дитини — емоційне прийняття, довіра до неї чи, навпаки, неприйняття дитини, недовіра;
- позиція щодо дитини — домінування чи поступливості, партнерства. Перша позиція передбачає тиск на дитину, нехтування її інтересами, обмеження її свободи і самостійності, натомість друга — компроміс, врахування інтересів дитини, поступове розширення меж її самостійності, відповідальності.

Комбінування цих показників дає змогу визначити такі найбільш типові стилі батьківського виховання:

- *авторитарний* — поєднання позиції домінування з емоційним неприйняттям дитини;
- *гіперопікувальний* — поєднання позиції домінування з емоційним прийняттям;
- *ліберальний, відсторонений* — поєднання позиції партнерства з емоційним неприйняттям;
- *демократичний* — поєднання позиції партнерства з емоційним прийняттям.

Кожному із цих стилів батьківського виховання притаманні відповідні типові помилки.

Авторитарний

Авторитарний стиль виховання передбачає, що батьки не лише висувають до дитини завищені вимоги й обмежують її суворими правилами щодо порядку і дисципліни, а і вимагають від неї чіткого виконання цих вимог і дотримання цих правил. Тобто, батьки підпорядковують дитину своєму авторитету і волі. Вони ухвалюють рішення щодо дитини, ігноруючи її вікові інтереси, бажання, потреби, відповідно позбавляючи її позитивних емоцій. Адже авторитарні батьки переконані, що саме так можна виховати сильний характер, уміння долати труднощі, завершувати розпочату справу тощо.

Перфекціоністські домагання авторитарних батьків, що приписують дитині «бути в усьому найкращою», досягати успіху будь-якою ціною тощо, якщо вони не **підкріплені схваленням і позитивними емоціями та почуттями**, згодом можуть стати для дитини самоціллю. Це негативно позначається не лише на її духовно-ціннісній, а й емоційній сфері: дитина зростає нечутливою до емоцій інших людей, нездатною до емпатії, емоційно байдужою. У разі ж невідповідності «батьківським» стандартам у дитини з'являється страх неуспіху, поразки, через який вона може втратити інтерес до будь-якої діяльності, уникати її, щоб не бути висміяною. У цілому це спричиняє пасивність і безініціативність дитини в майбутньому.

Проявами помилок батьків, яким притаманний авторитарний стиль виховання, є **такі захисні форми поведінки дитини, як:**

- покора перед тими, хто має силу і владу;
- неповага до молодших;
- прояви цинізму;
- недоцільний негативізм;

- безпричинні спалахи жорстокості й агресії тощо.

Якщо авторитарним батькам вдається сформулювати в дитини настанову на виконавську дисципліну, то це, як правило, відбувається за рахунок інших важливих якостей, зокрема, ініціативи та лідерських здібностей.

Гіперопікувальний

Батьки, стиль виховання яких є гіперопікувальним, емоційно прив'язані до своєї дитини і роблять усе, щоб так само прив'язати її до себе. Вони прагнуть виконувати всі її бажання, оберігати від труднощів і роблять за неї навіть те, що вона сама мала б. **Прояви активності й ініціативності дитини** не схвалюють. Тобто, бажаючи зробити якнайліпше, дорослі обмежують волю і самостійність дитини, чим перешкоджають її розвитку. Адже якщо дитину постійно оберігати, опікувати, контролювати, випереджати її бажання і дії, то вона зростатиме безпорадною, пасивною, безініціативною. Із цього приводу англійський драматург Бернард Шоу писав: «На жаль, не всі батьки знають, скільки дітей мріють про те, щоб їх залишили у спокої».

Парадокс гіперопікувального стилю виховання полягає в тому, що характерна для нього **емоційна близькість із дитиною**, яка є важливою, може на роки або і на все життя стати тягарем як для дитини, так і для дорослих, чи навіть перетворитися на психологічну залежність.

Ліберальний

Прояви ліберального стилю батьківського виховання є різноманітними. Порівняно з іншим стилями, ліберальний вважають відстороненим, відчуженим, байдужим, хаотичним тощо. Лібералізм батьків під час виховання зазвичай **маскує такі явища**:

- неналежне прийняття дитини;
- відсторонення, неналежну увагу до дитини;
- брак батьківського контролю;
- байдужість до справ, успіхів і самопочуття дитини;
- нестача батьківських позитивних емоцій.

У такому разі навіть позитиви ліберального стилю виховання — **демократичність і орієнтація на партнерство** — утрачають свою цінність і постають у таких викривлених формах, як:

- уседозволеність;
- безконтрольність;
- дистанціювання;
- створення ситуацій, в яких дитина змушена приймати неприродні для її віку «дорослі» рішення тощо.

Незалежно від статків сім'ї з ліберальним стилем виховання — як у заможних родинах, де мають «усе», так і в тих, де бракує навіть необхідного — **дитина зазвичай сама себе «виховує»** і зростає без любові батьків, щоразу переконуючись, що їм «не до неї». Вона почувається самотньою і згодом, подорослішавши, це почуття стає для неї звичним. Дитина вже не чекає уваги, любові, емоційної підтримки від оточення і стає нездатною ані приймати таку

Київський університет імені Бориса Грінченка

підтримку, ані надавати її іншим людям. Окрім того, брак батьківського контролю може негативно впливати на її розвиток і соціалізацію, спричинити її потрапляння у під вплив асоціальних чи антисоціальних груп.

ВРІЗ

Дані масштабних досліджень, започаткованих американським культурантропологом Рональдом Ронером і здійснених згодом у Північній і Латинській Америці, Азії, Африці та Європі протягом 1960-2006 рр. такими науковцями, як Роберт Венеціано, Паул Амато, Фатос Еркман тощо, засвідчили, що кожна дитина, незалежно від соціокультурних особливостей виховання, має **потребу в емоційному прийнятті** з боку батьків та інших близьких дорослих, які нею опікуються. Якщо цю потребу не задовольнити, то розвиток певних психічних функцій і вікових новоутворень буде гальмуватися, і що довше така ситуація триватиме, то менш соціально адаптованою ростиме дитина.

За даними Рональда Ронера, емоційне прийняття і позитивне ставлення батьків до дитини — це **необхідна умова комфортних дитячо-батьківських взаємин** і основний чинник психологічної і соціальної адаптації дитини. Жодні інші впливи не здатні компенсувати брак позитивного батьківського ставлення. Однак навіть ті батьки, які вважають, що приймають свою дитину такою, якою вона є, не завжди можуть демонструвати свою любов до неї, її прийняття. Насамперед це відбувається тому, що вони не володіють «мовою прийняття», яка має такі ознаки:

- оцінювання дій і вчинків, а не особистості;
- заслужена похвала, ласкаві слова, висловлення підтримки;
- вираження зацікавленості;
- порівняння особистості з нею самою;
- схвалення, погодження;
- позитивні фізичні та зорові контакти, усмішка;
- доброзичливі інтонації під час мовлення;
- обмін із особою позитивними емоціями і почуттями.

Протилежною «мові прийняття» є, відповідно, «мова неприйняття», що має такі ознаки:

- відмова від пояснень;
- переважання негативних оцінок, а надто — оцінок особистості дитини, порівняння її з іншими дітьми не на її користь;
- натяки на невідповідність очікуванням батьків;
- командні, наказові негативні інтонації;
- образи, погрози, покарання;
- загрозливі міміка і пози тощо.

Тож ліберальний стиль взаємодії є цілком прийнятним для дорослих людей. Натомість він є малопродуктивним і навіть «небезпечним» стилем батьківського виховання. Через брак позитивного ставлення й емоційного прийняття дитини батьками у неї можуть виникати ситуаційні психічні та поведінкові розлади. Окрім того, дослідники стверджують, що

відтермінованими наслідками ліберального виховання є більшість девіацій і залежностей, які виявляють у дитини в підлітковому і дорослому віці.

Демократичний

Демократичний стиль виховання — як поєднання емоційного прийняття з принципами партнерства — є найпродуктивнішим, оскільки сприяє розвитку і соціалізації дитини. Це «ідеальний» стиль взаємин, який реалізують на засадах взаєморозуміння, емпатії та співпраці. **Демократичні батьки емоційно приймають свою дитину**, довіряють їй, заохочують її самостійність відповідно до вікових можливостей, поступово розширюють її свободу і відповідальність. Єдина можлива помилка дорослих, які прагнуть дотримуватися демократичного стилю під час виховання дитини або позиціонують себе як демократичні, полягає в тому, що прагнення і декларування відповідних принципів можуть витіснити батьківське ставлення і реальні вчинки. Така **помилка характерна для батьків**:

- залежних від оцінювання соціального оточення;
- із низьким рівнем рефлексування щодо своєї батьківської спроможності.

Зазвичай батьки, залежні від оцінювання оточення, під час декларування демократичних принципів реалізують один із означених вище виховних стилів. Батьки ж із низьким рівнем рефлексування взагалі не дотримуються жодного стилю. Дії вказаних категорій дорослих зрештою призводять до непослідовного, хаотичного і безсистемного виховання.

Безсистемне виховання

До помилок безсистемного виховання належать помилки «інструментального» типу: нездатність батьків **організовувати й регламентувати захоплення** і діяльність дитини, зокрема режим її дня (сну, прогулянок), перегляд нею телепрограм, захоплення комп'ютерними іграми, виконання домашніх обов'язків тощо. Відчуваючи таке «вразливе місце» дорослих, дитина починає вправно маніпулювати ними і дедалі активніше обстоювати «свої права». Це призводить до того, що батьки перестають формувати її денний режим і контролювати його дотримання. За таких умов соціальні правила і норми не діють, тому розпочинаються «ігри» з дитиною, які є стресогенними для дорослих.

Наслідки безсистемного виховання складно передбачити, адже вони залежать від комплексу певних чинників. Зазвичай ступінь важкості наслідків визначає емоційний зв'язок дорослого з дитиною.

Роль дитинства і той досвід, якого дитина набуває у своїй сім'ї під час виховання, складно переоцінити. Сім'я для неї — взірць у всьому. Саме в сім'ї під впливом батьків у дитини формуються уявлення про навколишній світ, базові моделі індивідуальної і соціальної поведінки, **стратегії майбутнього дорослого життя**. Однак помилки, яких дорослі припускаються під час

Київський університет імені Бориса Грінченка
сімейного виховання, не лише негативно позначаються на якості життя дитини,
а також можуть зашкодити її розвитку, приректи на неуспіх

ВРІЗ

Вислів «люди, яких недолюбили у дитинстві» зазвичай стосується людей, батькам яких був притаманний ліберальний (відчужений, «емоційно холодний») стиль виховання. Серед цієї категорії – найбільше соціально неадаптованих осіб, схильних до асоціальної та кримінальної поведінки.